

УДК 811.161.2'37

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2026-217-32>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛЕКСЕМИ *ШТУКАР* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ)

REPRESENTATION OF THE LEXEME *SHTUKAR* IN UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON MATERIAL FROM LITERARY TEXTS)

Овсейчик С. В.,

orcid.org/0000-0001-7156-8929

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри стилістики та мовної комунікації

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано семантичні та функціональні особливості лексеми *штукар* в українській мові, вказано на особливості її реалізації в українських та перекладних художніх текстах. Автор зауважує, що лексема *штукар* зафіксована не лише в реєстрі відповідних тлумачних словників, а й широко представлена в текстах художньої літератури. Вибір теми зумовлений інтересом до повернення маловідомої української лексики, що сьогодні постає не лише як засіб художнього мислення, але й як маркер національної ідентичності. Джерельною базою є художні тексти українських авторів І. Франка, І. Нечуя-Левицького, М. Кропивницького, В. Винниченка, В. Шкляра, Ю. Андруховича, А. Кокотюхи та перекладні тексти Ж. Верна, Е. Гофмана, А. Ліндгрена, М. Сервантеса, Дж. Мартіна та ін., зафіксовані в Генеральному регіональному анотованому корпусі української мови. У процесі аналізу з'ясовано, що лексема *штукар* має високу частотність фіксації у художніх текстах і здебільшого використовується на позначення «особи-витівника, фокусника». Семантичну структуру аналізованої лексеми зумовлює не лише предметно-понятійна співвіднесеність звукового комплексу, а й її експресивний компонент, стилістична характеристика, словотворчі зв'язки. Визначено, що стилістичний потенціал лексеми *штукар* розкривається у її взаємодії з іншими одиницями аналізованих текстів. Вживання вказаної лексеми у тексті сприяє посиленню експресії, передачі емоційного напруження, драматизації ситуацій, створенню іронічного ефекту. Вона функціонує в прямому та переносному значеннях, що поглиблює художню образність аналізованих текстів. Використання корпусного підходу забезпечує репрезентативність матеріалу та об'єктивність отриманих результатів; вказує на потенційну можливість повернення лексеми *штукар* з периферії до ядра лексики української мови.

Ключові слова: лексика, лексема «штукар», українська мова, художній текст, стилістичний потенціал.

The article is devoted to the analysis of the meaning of the lexeme *shtukar* in the Ukrainian language, with clarification of its lexical and functional characteristics. The purpose of the research there is an identification of the peculiarities of the functioning of the lexeme in the Ukrainian and translated literary texts, which reflects the specifics cultural and historical contexts of the fiction. The source base is literary texts by Ukrainian authors (I. Franko, I. Nechuy-Levytskyi, M. Kropyvnytskyi, V. Vynnychenko, V. Shklyar, Y. Andruhovych, A. Kokotukha, etc.) and translated texts (J. Verne, E. Hoffmann, A. Lindgren, M. Cervantes, G. Martin, etc.) recorded in the General Regional Annotated Corpus of the Ukrainian Language.

In the process of analysis, it was found that the lexeme *shtukar* has a high frequency of fixation in literary texts and is mostly used to denote «the person-prankster, magician». The semantic structure of the analyzed lexeme is determined not only by the subject-conceptual correlation of the sound complex, but also by its expressive component, stylistic characteristics, word-forming connections. It was determined that the stylistic potential of the lexeme *shtukar* is revealed in its interaction with other units of analyzed texts. The use of the lexeme in the text helps to increase expression, convey emotional tension, dramatize situations, and create an ironic effect. It functions in direct and figurative meanings, which deepens the artistic imagery of the analyzed texts. The study of the functioning

© Овсейчик С. В., 2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)

of specifically Ukrainian lexemes in the Ukrainian language deepens knowledge about the Ukrainian vocabulary itself, expands the vocabulary of modern speakers. The use of a corpus approach ensures the representativeness of the material and the objectivity of the conclusions.

Key words: vocabulary, lexeme "штукар", Ukrainian language, literary text, specific vocabulary, stylistic potential.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток політичного та культурного життя зумовлює активне вживання різних груп лексики. Нового осмислення потребують мовні одиниці, які були штучно усунені на периферію лексичної системи української мови, зокрема під впливом мовної політики 30–80-х рр. ХХ століття. Лексема *штукар* зафіксована в українських загальномовних словниках з ремаркою *розм.*, проте у мовленні сучасних українців практично не зустрічається. Проблеми виникають і щодо тлумачення самого поняття, коли у багатьох мовців воно помилково асоціюється з іншомовною лексемою *штукатурка*. З огляду на це наше дослідження сфокусоване на розкритті особливостей значення цієї лексеми на основі фіксації її у відповідних словниках і художніх текстах українських та зарубіжних авторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оновлення лексичного складу властиве будь-якій мові, що сформувалася природним шляхом; воно свідчить про об'єктивний розвиток тієї чи іншої мови. Лексичний рівень української мови найбільш чутливий до змін унаслідок різноманітних інтеграційних та глобалізаційних процесів у світі. Окрім екстралінгвальних чинників, на трансформації, що відбуваються в лексико-семантичній системі української мови, впливають також й інтралінгвальні чинники. Серед процесів динаміки лексичного рівня мови українські мовознавці виокремлюють актуалізацію, переорієнтацію частини слів, активізацію внутрішньомовних ресурсів. У наукових роботах українських та зарубіжних учених представлено комплексні підходи до вивчення як загальномовної, так і спеціалізованої лексики. Аналіз лексики української мови здійснено у роботах Н. Бойко, Г. Гайдученко, О. Демської-Кульчицької, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Ставицької, Л. Струганець, О. Стишова, О. Тараненка, О. Тулузакової та ін. Мовознавці виділяють декілька причин актуалізації лексики: повернення слів разом з реаліями, які ними називаються; естетичні вподобання суспільства; пуристичні тенденції як намагання усунути наслідки політики русифікації та збагатити лексичний фонд мови питомими українськими номенами чи давно запозиченими одиницями [1, с. 56]. Так, зокрема, Л. Мацько зазначає, що актуалізації «сприяли нові видання українських учених та громадських діячів різних періодів, художні твори та публікації представників діаспори» [2, с. 17]. При цьому ручні вибірки з художніх текстів є не надто репрезентативними, натомість популярними стають дослідження із застосуванням корпусного підходу, який в українській лінгвістиці почали застосовувати з появою лінгвістичного порталу «Mova.info» та Генерального регіонального анотованого корпусу української мови [3, с. 15].

Метою дослідження є розкриття семантичних та функціональних особливостей лексеми *штукар* в українській мові на матеріалі українських та перекладних художніх текстів. У роботі використано описовий метод, а також прийоми стилістичного та контекстуального аналізу, лінгвістичного спостереження. Джерелами дослідження є художні тексти, зокрема тексти І. Франка, І. Нечуя-Левицького, В. Винниченка, В. Шкляра, Ю. Андруховича, А. Кокотюхи; Ж. Верна, Е. Гофмана, А. Ліндгрена, М. Сервантеса, Дж. Мартіна та ін.

Виклад основного матеріалу. Осмислення та розуміння об'єктивного світу тісно пов'язано з лексичним складом мови. Відповідно вивчення його динамічних змін залишається одним з актуальних напрямів сучасної лінгвістики. Ми зосередили свою увагу на визначенні особливостей лексеми *штукар* в українській мові. Важливо підкреслити, що аналізована лексема широко представлена в українських загальномовних словниках різного періоду, але фактично є невідомою для широкого загалу. Так, у «Словнику української мови» Б. Грінченка лексема *штукар* тлумачиться як «шутникъ, забавникъ, проказникъ» [4, с. 515]. У свою чергу, «Слов-

ник української мови: в 11 томах» подає два значення вихідної лексеми: «1. Той, хто спритно, уміло робить що-небудь, вправний у чому-небудь; 2. Те саме, що фігляр – акробат, фокусник, блазень» [5, с. 547]. Як бачимо, у цій лексикографічній праці лексема *штукар* вживається не лише у значенні «витівника, фокусника», а й позначає «людину, яка вправна у чомусь; є майстром загалом». Похідні слова від лексеми *штукар* представлені в «Словнику чужомовних слів і термінів» П. Штепи, пор.: «Фокусник – штукар, див. фігляр; фокусничати – штукарити, виштукарювати, виштукарити, повиштукарювати, зіштукарювати, зіштукарити, позіштукарювати, наштукарювати, наштукарити тощо» [6, с. 512].

Відзначимо, що в українських художніх текстах лексема *штукар* та її словоформи зафіксовані 827 разів (на основі вибірки з Генерального регіонального анотованого корпусу української мови). При цьому до уваги взято як тексти українських авторів, так і перекладні твори. Пор., зокрема такі уривки: 1) «З Лемового «Високого Замку» впливає, що він у своєму дитинстві бачив останніх могікан з «Вагабундо». Він пам'ятає, як «подвір'ями того часу кружляли незліченні *штукарі*, пожирачі вогню, акробати, співаки й музики, а також справжнісінькі катеринники, з котрих не один мав навіть папугу, що витягав папірці з ворожбою». Річ у тому, що на описуваний Лемом період від цирку було відлучено певне число акторів [7, с. 190]; 2) «А найбільше його вразили ковчачі ножів, то він, дурень непроторенний, узявши звичайного ножа, став теж у пельку запихати, не здогадуючись, що *штукарі* використовують задля цієї мети спеціальні ножі, лезо яких легко заходить у руків'я. Одне слово, він того ножа таки запхав собі в горлянку, а ніж і проник простісінько у шлунок» [8; с. 2]; 3) «Ну звісно! – драматично зітхає чоловік. – Чого хотіти від цієї публіки, чого хотіти від її смаків. Якщо вони не годні прийти на Проскурницьку і на «Боян» чи на виступи Люблінської опери, зате ходять милуватися витівками якогось *штукаря!*» [9; с. 16]; 4) «Сказавши так, міняйло, як у день знайомства, подався вперед. Моргнув. А тоді з вправністю *штукаря* перекинув тростину з руки в руку й залишив Клима, повернувшись до своїх справ. Більше з того часу Юзьо з ним не говорив. Зі свого боку, Кошовий до міняйла вже не наближався. Та на Вексклярську й далі ходив, мов на службу, просто старався триматися від недружнього йому аборигена на пристойній відстані» [10, с. 34]; 5) «Як вам уже сказали, виступає найкращий у світі *штукар*, – почувся з-за ковдри голос, і перед глядачами з'явився Карлсон. Голову йому прикрашав циліндр, що належав татові Малого, а на плечі Карлсон накинув мамин картатий фартух, зав'язавши його поворозки спереду в розкішний бант. Фартух правив Карлсонові за чорний плащ, такий, як звичайно носять *штукарі*» [11, с. 106]; 6) «Уздовж края поля десятки купців поставили ятки та вози, з яких продавали смаженину й садовину, миски й паски, чоботи на ноги і для пива роги, соколів для полювання і хутра для підстилання, коштовності, прянощі, пір'я і загалом усе, що душа забажає. Мартопляси, лялькарі та *штукарі* блукали у натовпі, показуючи свою вправність... а від них не відставали повії та гаманорізи. Тому Дунк ані на мить не випускав гроші з рук» [12, с. 5] та ін. У наведених уривках лексема *штукар* вживається у значенні «фокусника, ілюзіоніста, артиста цирку».

Разом з тим зауважимо, що у вибірці представлено тексти, в яких аналізована лексема має значення «вигадника, умільця», зокрема у творі І. Франка «Сойчине крило», пор.: «На полицях стоять мої улюблені книги в гарних оправках. На постаменті в кутику мармурова подобизна старинної статуї хлопчика, що витягає собі терен із ноги, а скрізь по столиках цвіти – хризантеми, мої улюблені хризантеми різних кольорів і різних відмін. А на бюрку розложена тека з моїм дневником. А обік бюрка столик, застелений, уквітчаний – їй-богу, сьогодні не лише листки барвінку, але й сині його квітки! *Штукар* мій Івась, се він таку несподіванку придумав для мене. Знає, що я в тім пункті забобонний, вірю, що цвіт барвінку на Новий рік приносить щастя» [13, с. 1]. Або у тексті шутки-оперетки М. Кропивницького маємо такий діалог:

«Ничипір. Давайте ще й дівку сюди!

Дранко. Як сюди?

Ничипір. Перед мої очі! Тут ми зробимо оглядини.

Дранко. Люди ж сміятимуться!

Ничипір. А в хату я не піду, доки не розхвабрюсь!

Дранко (убік). От штукар! Ну, та й *штукарі* ж оці городські паничі!» [14, с. 6].

Цікаво, що в окремих художніх текстах лексема *штукар* зафіксована одночасно зі спільнокореневими словами, що свідчить про її системні зв'язки в українській мові, пор.: «О. Артемій вскочив в гостинну, крикнув, гуркнув стільцями, зареготавсь і неначе вніс з собою веселість, ніби побудив сонних, дримаючих гостей. Він почав крикливу розмову з Леонідом Семеновичем. Леонід Семенович так само був з крикливих, був навіть трохи *штукар*, любив пореготатись і пожартувати. Його жарти й *штукарство* часом переходили через край і були трохи грубі, зателепуваті, навіть часом вульгарні, простацькі» [15, с. 26]; «Поки тая мова мовилась, де взявся перед ними кумедник один, за блазня вбраний, у балабончиках увесь, а на палиці аж три пузири бичачі надуті: підкотився той викрутасник та вихилясник до Дон Кіхота та й давай *штукарити*, палицею махати, пузирями в землю швигати, а тоді й у перекидьки пішов, брязкотячи своїми брязкотельцями.<...> Бачив я раз, що схопили були одного лицедія за подвійне вбивство та й пустили на волю без кари тілесної чи грошової. Сказано, *штукарі* та потішники, то всяке їх милує і жалує, шанує і цінує, а надто як вони з королівської чи іншої якої титулованої трупи, у тих уже і убори і манери не кажи ти княженецькі» [16, с. 14–15]; «Найдужче лютував Пенкроф – він аж шаленів од злості. – Оце так жарти! Хто ж нам утнув цю *штуку*? Такі витівки мені не до шмиги, і хай начувається той *штукар*, коли він попадеться мені в руки!» [17, с. 46]; «Найперше він здобув велику славу тим, що йому після багатьох фізичних дослідів пощастило довести, чому настає темрява: головним чином через брак світла. Це відкриття, а також його вміння спритно обертати свої фізичні досліди на цікаві *штуки* не гірше за найкращого *штукаря* вабило до нього неймовірні юрми слухачів» [18, с. 4].

Важливо підкреслити, що лексема *штукар* використовується і як засіб увиразнення художнього тексту, пор., зокрема: «Гелевей вийшов надвір і побачив, що горбулівські козаки осідлали коней, які належали його червоним партизанам, і витинають на них такі викрутаси, як циркові *штукарі*. Обеззброєні люди Гелевея тільки лупали очима, не розуміючи, що діється. Він спершу подався таки додому, нашвидку пообідав, а потім чкурнув до лісу» (як *штукарі* – порівняння) [19, с. 6]; «Світ у замішанні, в непокої, в колотнечі. Лице людства в мінливих, раптових, стрибливих корчах і гримасах, як у *штукаря*: ось одним оком радісно, в захваті сміється, тут же другим грізно хмуриться, лютує, хитро підморгує, врочисто бундючиться» (як у *штукаря* – порівняння) [20] та ін.

Висновки. Означено семантичні та функціональні особливості лексеми *штукар* в українській мові, вказано на специфіку її реалізації в українських та перекладних художніх текстах, вибірку яких було обрано свідомо, оскільки саме через такі тексти (особливо через сучасні) маловідомі лексеми реалізують свій стилістичний потенціал та набувають популярності в суспільстві. Як засвідчує проведений аналіз, лексему *штукар* можна віднести до класу актуалізованої лексики, яка повертається з периферії до ядра лексики української мови, що зумовлено культурними та політичними змінами в українському суспільстві. Лексема *штукар* може вживатися в українській мові на позначення «особи, що виробляє різні штуки; витівника; фокусника». Вона утворена за однією із продуктивних словотвірних моделей (за допомогою суф. -ар (-яр) на позначення назв осіб за професією, родом діяльності, пор.: *каменяр, скляр, вівчар, бджоляр, муляр, дзвонар* та ін. Крім того, лексема *штукар* має спільнокореневі слова: *штука, штукарити, штукарство* та ін., що вказує на її системні зв'язки в українській мові. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі інших актуалізованих лексем, які здатні збагатити сучасну українську мову, не лише кількісно, але й якісно, що дасть можливість змістовно та емоційно передавати суть різних понять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тулузакова О. Актуалізація «репресованої» лексики (на матеріалі творів представників «Станіславського феномена»). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2008. Т. 85. С. 55–62.
2. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (зміни в лексиці). *Дивослово*. 2000. № 4 (518). С. 15–20.
3. Бановська Д. Семантико-стилістичний потенціал міфологеми *пекло* в сучасній українській прозі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2025. Випуск 2 (54). С. 15–21. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.\(54\).15-21](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.(54).15-21)
4. Словарь української мови: у 4 т. / збір. ред. журн. «Киевская Старина»; упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958–1959. С. 515.
5. Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
6. Штепа Ш. Словник чужомовних слів і термінів. Монреаль, 1977. 548 с.
7. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики. Чернівці: Видавництво ХХІ. 2021. 480 с.
8. Винничук Ю. Аптекарь [Електронний ресурс]. *Книги українською мовою*. URL: <https://readukrainianbooks.com/page-2-1673-aptekar-jurij-pavlovich-vinnichuk.html> (дата звернення: 30.03.2026).
9. Андрухович С. Фелікс Австрія: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. С. 16.
10. Кокотюха А. Пригоди Кліма Кошового [Електронний ресурс]. *Книги українською мовою*. URL: <https://readukrainianbooks.com/page-34-540-prygody-kljma-koshovogo.html> (дата звернення: 30.03.2026).
11. Ліндгрєн А. Малий та Карлсон, що живе на даху: повість / пер. зі швед. О. Сенюк. Київ: Рідна мова, 2016. С. 106.
12. Мартін Дж. Заплотний лицар [Електронний ресурс]. *Читай онлайн*. URL: https://read-online.in.ua/read/zaplotnij_litsar/5 (дата звернення: 30.03.2026).
13. Франко І. Сойчине крило [Електронний ресурс]. *Бібліотека української літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3782> (дата звернення: 30.03.2026).
14. Кропивницький М. Пошились у дурні [Електронний ресурс]. *Бібліотека української літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2682&page=6> (дата звернення: 30.03.2026).
15. Нечуй-Левицький І. Поміж ворогами [Електронний ресурс]. *Бібліотека української літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2647&page=6> (дата звернення: 30.03.2026).
16. Сервантес М. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі [Електронний ресурс]. *Бібліотека української літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=278&page=14> (дата звернення: 30.03.2026).
17. Верн Ж. Таємничий острів [Електронний ресурс]. *Бібліотека української літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=439&page=46> (дата звернення: 30.03.2026).
18. Гофман Е. Малюк Цахес на прізвисько Цинобер [Електронний ресурс]. *Бібліотека української літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2895&page=4> (дата звернення: 30.03.2026).
19. Шкляр В. Маруся [Електронний ресурс]. *Книги українською мовою*. URL: <https://readukrainianbooks.com/page-6-499-marusya-shklyar.html> (дата звернення: 30.03.2026).
20. Винниченко В. Сонячна машина [Електронний ресурс]. *Мислене древо*. URL: <https://myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/V/VynnychenkoV/Novels/SunMachine/1/26.html> (дата звернення: 30.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 31.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026